

De pedagogische tik... straf en beloning

Wie opvoedt, slaat niet en wie slaat, voedt niet op

Rein Stael (eticus en wijsgerig pedagoog)

Wie om zich heen kijkt, ziet dat kinderen 'billenkoek' krijgen, door elkaar worden geschud, worden geknepen, een draai om de oren krijgen en ... vult u maar aan. Het aantal kinderen dat in Nederland regelmatig wordt geslagen is naar schatting zeventig tot tachtig duizend. Jaarlijks sterven er in ons land meer dan 60 kinderen aan kindermishandeling. Onderzoek wijst uit dat 90 % van de vierjarige kinderen in ons land al eens is geslagen. De meest minimale vorm van fysiek geweld, de zogenoemde 'pedagogische tik', ontaardt al snel 'van kwaad tot erger'.

Mooie dromen...

Een enquête zou het ongetwijfeld uitwijzen, kinderen zijn het liefste en het meest waardevolle in het leven van 'ons ouders'. Vol verwachting en met mooie dromen zien wij uit naar de komst van een nieuwe wereldburger, het kind van jou en mij, *ons* kind! Zijn geboorte geeft ons leven nieuwe zin en betekenis. Wij gaan een gelukkige toekomst tegemoet.

...en realiteit

Dit romantische beeld wordt meestal door de dagelijkse werkelijkheid al spoedig na de geboorte gecorrigeerd. Opvoeden blijkt niet zonder inspanning en opoffering en zeker niet zonder problemen te verlopen. Wij zijn als ouders onzeker over de beste opvoedkundige aanpak. Onze opleiding is wellicht van het hoogste niveau, maar kinderen opvoeden zat niet in het pakket. De opvoedingssituatie is altijd urgent, want opvoeden kun je niet uitstellen, noch overdoen. Wij *moeten* opvoeden, 24 uur per dag. Gemaakte fouten laten zich moeilijk herstellen. Meer dan ooit geldt hier de zegswijze 'voorkomen is beter dan genezen'. Maar... wat te doen met onze mooie roze baby, die alsmaar om onduidelijke redenen blijft huilen? Moeten wij hem troosten of juist aan zijn lot overlaten? Wat te doen bij eetproblemen van onze peuter? Welke maatregelen nemen wij als onze opgroeiende lieveling steeds meer tegendraads wordt, ons zelfs gaat jennen en ten slotte ons 'het bloed onder de nagels vandaan haalt'? Zullen wij onze zoon of dochter steeds liefdevol moeten bejegenen, geduldig blijven uitleggen hoe het hoort, belonen voor gewenst gedrag of dit goede gedrag afdwingen door straffen, afzondering of 'billenkoek'?

Concept 'pedagogische tik'

Een pedagogische tik is iedere vorm van fysiek geweld tegenover een kind met de bedoeling dit kind op te voeden. De uitdrukking 'pedagogische tik' verwijst naar twee onverenigbare handelingen, slaan en opvoeden. Wie opvoedt, slaat niet en wie slaat, voedt niet op. Het rechtvaardigen van de pedagogische tik vanuit opvoedkundige overwegingen is gedoemd te mislukken.

Voorstanders van de pedagogische tik menen dat dit geweld geen mishandeling is. Zij achten *hard* slaan verwerpelijk, maar *zacht* slaan gerechtvaardigd. Tegenstanders vragen zich af waar het 'pedagogische' eindigt en de kindermishandeling begint. Die grens is emotioneel moeilijk te bewaken. Conflictsituaties lopen gemakkelijk uit de hand, soms met dramatische gevolgen. Moreel gezien ligt die grens niet tussen: 'Zal ik *zacht* of *hard* slaan?', maar tussen: 'Zal ik *wel* slaan of *niet* slaan'.

Moet kunnen?

De problematiek van de lichamelijke straf binnen de opvoeding heeft diepe historische wortels en wordt ook theoretisch gerechtvaardigd. Veel ouders en deskundigen zijn van mening dat een pedagogische tik *moet kunnen*. Onlangs laaide de discussie weer op, toen een dominee publiekelijk de corrigerende tik als effectief opvoedingsmiddel aanpreef. Blijkbaar leeft deze problematiek onder brede lagen van de bevolking. Er zijn voor- en tegenstanders. Wie heeft de sterkste argumenten?

Argumenten pro

Voorstanders van de pedagogische tik trachten met argumenten hun handelwijze te rechtvaardigen. Zij beroepen zich op vier beginselen: 1. Ouderlijk recht; 2. Juridisch model; 3. Mechanistische opvoedingstheorie; 4. Effectiviteit van straffen en belonen.

Ad 1. Recht van ouders

Voorstanders zeggen, het is *ons* kind, en wij mogen zelf weten hoe wij opvoeden. De opvoedingsautoriteit van ouders berust op de persoonlijke vrijheid tot voortplanting. Het op de wereld zetten van een kind genereert primair een morele *plicht* tot opvoeden en secundair het *recht* van ouders hun eigen kind te mogen opvoeden. Waar bemoeien anderen of de overheid zich mee?

Ad 2. Juridisch model

Voorstanders van de corrigerende tik rechtvaardigen hun visie op grond van een traditioneel juridisch beginsel. In het strafrecht geldt dat overtreding van wettelijke regels, door een bevoegde autoriteit mag worden bestraft met het toebrengen van – een of andere vorm van- ‘pijn’. Het gaat dan om vergelding (overtreder moet ‘terugbetalen’), afschrikking (moet herhaling van de overtreding of nadoen ‘voorkomen’) en ‘verbetering’ (delinquent moet weer een ‘goed’ mens worden). Zonder regels, autoriteit, gehoorzaamheid en straf is geen menselijk samenleven denkbaar. Straf is hier onvermijdelijk en noodzakelijk.

Ad 3. Mechanistische opvoedingstheorie

Een invloedrijke ‘pedagogische’ theorie is die van de *conditionering*. Als een hond gewenst gedrag vertoont, krijgt hij een hondenbrokje als beloning. Doet hij iets dat niet door de beugel kan, dan wordt dit ongewenste gedrag verbonden met een negatieve prikkel, zoals een tik op zijn neus of erger. De verbinding van goed gedrag met iets prettigs en van slecht gedrag met iets vervelends, levert een gedresseerde hond op. Dat wil zeggen, hij houdt zich aan de regels van de baas.

Ad 4. Effectiviteit van straffen en belonen

Voorstanders van de corrigerende tik zeggen dat straffende en fysieke machtsuitoefening effectief is. Dat geldt in ieder geval voor het opvolgen van *verboden*. Omdat een hond – en ook een kind - door een pak slaag niet goed is te bewegen is tot goed gedrag, introduceert het mechanistische model ook de beloning. Kinderen zijn geneigd te gehoorzamen als ouders een beloning in het vooruitzicht stellen. Zelfs het niet krijgen van straf kan als beloning worden gevoeld. Zo leert het kind ten slotte te voldoen aan wat zijn ouders willen. Deze ouders zijn tevreden met hun gehoorzame en volgzame zoon of dochter.

Argumenten contra

Tegenstanders van de corrigerende tik wijzen op 5. Rechten van het kind; 6. Problematische overdracht van het juridische model naar de opvoeding; 7. Oneigenlijke toepassing van het mechanistische model in de opvoeding; 8. Schijnresultaten van conditionering.

Ad 5. Rechten van het kind

Ouders hebben het recht beslissingen voor het kind te nemen, zolang het jonge kind daartoe niet in staat is. Het kind is echter geen lijdende voorwerp van opvoedkundig handelen, maar vóór alles het doel daarvan. Het kind is ook niet een ‘eigendom’ van zijn ouders, met wie zij mogen doen en laten wat zij willen. Een kind is een uniek wezen, dat ook zelf iemand is, en mag zijn. Om die reden is het recht van ouders begrensd door de morele rechten van hun kind.

De morele status van het kind omvat een aantal samenhangende concepten, namelijk die van: ‘volledig mens’, ‘persoon zijn’, ‘drager van mensenrechten’ en ‘kwetsbaarheid’.

Samen generen deze concepten de morele plicht van ouders om in iedere ontwikkelingsfase de morele rechten van het kind (waaronder zijn lichamelijke integriteit), te respecteren en te beschermen. Ik geef puntsgewijs een korte toelichting.

- Reeds de foetus moet vanwege een volledig ontwikkeld centraal zenuwstelsel als een ‘volledig menselijk wezen’ worden beschouwd, met alle morele rechten die bij deze status behoren. Een baby is uit hoofde van zijn geboorte, al direct drager van mensenrechten.
- De nieuwe wereldburger is echter niet onmiddellijk een autonoom persoon. Taalverwerving is het essentiële criterium voor persoon zijn. Omstreeks driejarige leeftijd begrijpt het kind wat zijn opvoeders bedoelen en kan het over zijn eigen gedrag nadenken en communiceren. Vanaf dat moment heeft het kind recht op respect voor zijn vrijheid en autonomie. Fysieke dwang is een inbreuk op zijn lichamelijke integriteit en morele gelijkwaardigheid.
- Ouders zijn verantwoordelijk voor de geboorte van hun baby en hebben daarom de morele plicht dit unieke en kwetsbare wezentje te beschermen en op te voeden. Fysieke machtsuitoefening is moreel laakbaar vanwege het recht op lichamelijke integriteit én vanwege het schadebeginsel. Neurobiologisch onderzoek naar vroegkinderlijke ontwikkeling wijst op een samenhang tussen positieve ervaringen van kinderen –zoals knuffelen en lachen- en een goede ontwikkeling van de hersenen. Negatieve ervaringen en stresssituaties belemmeren de ontwikkeling van de rechterhersen helft, die voor de sociaal-emotionele ontwikkeling cruciaal is. Stresssituaties, zoals de pedagogische tik –waarop een baby of peuter reageert met huilen – behoren voor het kind tot de categorie ‘negatieve ervaringen’ en zijn daarom strijdig met de plicht van ouders het kind te beschermen tegen schade. Hoe jong een kind ook is, fysieke dwangmiddelen horen niet in de opvoeding thuis.

Ad 6. *Overdracht van het juridische model naar het pedagogische domein*

De overdracht van het traditionele rechtvaardigingsmodel uit het strafrecht naar het domein van de opvoeding is problematisch. Het lukt niet de gebruikte begrippen van hun juridische connotatie te ontdoen. Kan ik als ouder mijn kind uitleggen dat macht, autoriteit, vergelding, pijn en afschrikking passen binnen de opvoeding van de persoon die mij het liefste is?

De moraal van de fysieke straf is dat conflicten gewonnen worden, niet door redelijkheid, maar door machtsuitoefening en geweld. Een 'tik' leert het kind niets over waarden en normen, maar wel over macht: 'Als ik later groot en sterk ben....' Jong geleerd, oud gedaan!

Waar het einddoel van opvoeding geformuleerd wordt als 'zelf verantwoordelijke zelfbepaling' is fysiek geweld pedagogisch contraproductief. Als ouders en kind 'strijdend' tegenover elkaar staan, gaat het wederzijds om 'zin doordrukken', 'willen winnen' of 'wraakuitoefening'. Het is strijd, oorlog en vechten, in plaats van opvoedende redelijkheid of redelijke opvoeding.

Ad 7. *Overdracht van het mechanistisch model naar het pedagogische domein*

De overdracht van het mechanistische model naar de opvoeding genereert straf en beloning als opvoedingsmiddelen. Ik schets twee dagelijks voorkomende situaties.

- Een kind wil iets *wel* wat *niet* mag: er is een *verbod*.

Fysieke dwang heeft voor de ouders meestal resultaat. Zij kunnen het kind immers met brute kracht vasthouden, wegtrekken, slaan, hun mond dichthouden, hen opsluiten enz. Zijn de winnende ouders blij met het resultaat? Verlangen zij naar een herhaling van hetzelfde de volgende dag? Stap voor stap verliezen zij het vertrouwen van hun kind. Is dit opvoeding?

- Een kind wil iets *niet* wat wel moet: er is een *gebod*.

De fysieke dwang om een kind iets te laten doen wat het niet wil, is minder effectief. Als een kind niet wil eten, kunnen ouders met enig fysiek geweld wel zijn mond volproppen, maar het dwingen te slikken is een stuk lastiger. Om het gewenste gedrag toch voor elkaar te krijgen, zoeken ouders hun toevlucht tot een hulpmiddel, zij stellen een beloning in het vooruitzicht.

Ik geef hiervan het standaardvoorbeeld in twee varianten: 'Als je het bordje leeg eet, krijg je een toetje' (beloning) én 'Als je het bordje niet leeg eet, krijg je geen toetje' (straf). Het resultaat is in beide gevallen opvoedkundig twijfelachtig (zie ad 8) en onzeker. Het sterke kind zegt: 'Dan hoef ik *geen* toetje'.

Ad 8 *Schijnresultaten van conditionering*

Het ligt voor de hand, dat bij gebruik van fysiek geweld de zwakste – het kind – ten slotte het hoofd in de schoot legt. Het bereikte effect van volgzzaamheid is uiterlijke schijn. Een opvoeding die gebaseerd is op conditionering moet getypeerd worden als disciplinerende of dressuur. De opvoedkundige tik leert het kind 'slecht' gedrag vermijden en de beloning leert hem 'goed' gedrag vertonen. In beide gevallen ligt de waarde van het handelen niet de handeling zelf, maar in het *gevolg* daarvan.

Toch klinkt belonen een stuk positiever dan straffen, en..., is *positieve aandacht* niet het sleutelwoord in de opvoeding? Jawel, maar toch ligt hier een addertje onder het gras. Belonen zonder meer, werkt niet altijd positief. Zo is het resultaat van 'de beloning in het vooruitzicht' niet duurzaam. Kinderen worden dan niet 'van binnenuit' gemotiveerd, maar 'van buitenaf' geprikkeld tot handelen. Conditionering met straf en beloning levert een *afgericht* kind op, een kind dat door de uitwendige prikkels van (fysieke) straf en (extrinsieke) beloning is geprogrammeerd.

Het doel van opvoeding is niet een *afgericht* kind, maar een autonoom *persoon* die keuzes kan maken en die zich in vrijheid houdt aan waarden en normen.

Regels, normen en waarden kunnen er niet worden 'ingeslagen', noch van buitenaf worden opgelegd. Zij zijn altijd het resultaat van de morele ervaring van het kind zelf en de reflectie daarop door een redelijke ratio. Dat betekent voor ouders en kind, samen (na)denken en samen (na)praten over wat er mogelijk mis ging. Echte opvoeding brengt kinderen tot 'gewetensvorming' en 'zelfverantwoordelijke zelfbepaling'. Uitsluitend conditionering met uitwendige prikkels is daartoe niet in staat.

Kiezen voor echt opvoeden

Een enquête zou zeker uitwijzen, dat de meeste ouders goedwillend zijn. Zij ervaren dat fysieke dwang de grens van opvoeden overschrijdt. Ouders willen lief en aardig zijn voor hun kind. Zij gebruiken fysieke middelen in weerwil van zichzelf en – ten einde raad – uit onmacht en niet uit principe. Zij zouden liever 'pedagogisch' verantwoord handelen, maar zij weten niet hoe dat moet.

Veranderen van opvoedingsfeer is lastig. Er is al zoveel interactie tussen ouders en kind voorafgegaan. Het kan zelfs zijn, dat kinderen – al heel jong- onbewust liever kiezen voor aandacht in de vorm van straf en slaag, dan voor helemaal geen aandacht. Toch geldt ook hier, 'beter ten halve gekeerd, dan ten hele gedwaald'. De beslissende stap in verbetering, is het *besluit* om iedere vorm van fysieke dwang tegenover het kind af te zweren.

Wie gewend is in de omgang met zijn kind fysieke kracht te gebruiken, komt dan in een leemte van handelingsmogelijkheden. Wat te doen als dat kleine lieve ventje voor de zoveelste keer zijn bordje met eten over de grond smijt? *Niet slaan*, had u besloten. Maar als u dan toch nog eens ‘zondigt’?

Vergoelijk uw eigen handelen niet, maar besef dat u gefaald heeft. Heb mededogen met uzelf en maak excuus aan uw kind. Luister niet naar de dominee, die zegt dat de pedagogische tik *noodzakelijk* is. Luister niet naar zijn navolgers, die zeggen ‘dat *het* moet kunnen’. Denk achteraf na over die situatie, omwille van het vervolg en doe het de volgende keer anders.

Ik doe enkele suggesties: heb positieve verwachtingen van uw kind, wees duidelijk, redelijk en consequent, maak afspraken en geef positieve aandacht, beloon matig – niet vooraf als belofte maar achteraf als pluim voor zelfgekozen gewenst gedrag - , en ... gebruik geen fysieke kracht. Zoek pedagogische informatie en vraag desnoods professionele hulp en begeleiding.

Er ontbreekt nu nog één beslissende keuze, namelijk: ‘Welke persoon wilt uzelf als opvoeder zijn?’.

Identiteit opvoeder

Wie over opvoeding nadenkt, is geneigd te denken dat het alleen om het kind gaat. Opvoeden is echter een wisselwerking tussen opvoeder en kind. De pedagogische tik treft niet alleen uw kind, maar slaat terug naar uzelf als persoon.

Wie opvoedt en zich bezint op zijn eigen handelen tegenover het kind, ontkomt niet aan een confrontatie met zichzelf. Opvoeden is – ook – zelf veranderen. De wijsgerig antropologische vraag doet zich voor of ik als ouder iemand wil zijn die zijn kind slaat. Accepteer ik, dat mijn persoonlijke identiteit ten diepste gekenschetst kan worden met termen zoals geweld, dwang, afschrikking en vergelding? De hamvraag in de opvoeding is: ‘Wil ik een ouder zijn die zijn kind slaat?’ Afhankelijk van uw antwoord op deze vraag is er veel te winnen, maar... ook veel te verliezen.

Samenvatting hoofdpunten

- Het recht van ouders tot het kiezen van opvoedingsmiddelen wordt begrensd door de morele status van het kind. Ouders hebben de plicht de morele rechten van het kind te respecteren en alles na te laten wat het kind schade berokkent.
- Het juridische model van het strafrecht (straf is noodzakelijk) en het mechanistische model van conditionering (met als instrumenten straf en beloning) zijn niet goed overdraagbaar op het concept van een opvoeding die leidt tot gewetensvorming en zelfverantwoordelijke zelfbepaling. Het aanleren van waarden en normen begint met de morele ervaring van het kind zelf. Ouders die fysieke kracht in de opvoeding gebruiken, laten het kind ervaren dat geweld wint. Ouders die het voorbeeld van redelijkheid geven, weerspiegelen hun eigen waarden en normen op hun kind.
- Een beloning achteraf voor gewenst gedrag, in de vorm van een schouderklopje, een knipoog of een ander blijk van vertrouwelijke verstandhouding, stimuleert de intrinsieke motivatie. De beloning in het vooruitzicht (‘het toetje’), onder voorwaarde dat ‘het werk’ wordt gedaan (‘bordje leeg eten’), motiveert het kind extrinsiek. Dat maakt het verschil tussen opvoeden tot zelfstandigheid en het afdwingen van volgzzaamheid.
- Voor de keuzen in de opvoeding zijn de antwoorden op twee vragen beslissend: ‘Wil ik een opvoeder zijn die zijn kind slaat?’ en ‘Wil ik een kind dat handelt uit slaafse volgzzaamheid óf uit innerlijke discipline?’
- In de opvoeding is de pedagogische tik niet noodzakelijk, noch mogelijk. Fysiek geweld in de opvoeding is zelfs contraproductief. De discussie over de grens tussen mishandeling en de pedagogische tik is oneigenlijk, omdat de grens niet daar ligt, maar tussen *niet* slaan versus *wel* slaan. Daarmee valt iedere vorm van fysiek geweld buiten het concept opvoeding en is de term ‘pedagogische tik’ een contradictio in terminis.

Reacties of contact via de website van Rein Stoel: www.filosofischepraktijk.eu